

Історіографія становлення та розвитку альтернативних способів розгляду справ в Україні та світі

Міхновський Георгій Юрійович¹

Опубліковано	Секція	УДК
18.10.2024	Право	347.965.4

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13949293>

Анотація. В даній науковій статті було проведено історіографічний аналіз становлення та розвитку альтернативних способів розгляду справ в Україні та світі. Першочергово, стосовно альтернативних способів розгляду справ, було здійснено аналіз історичних засад їхнього зародження, розвитку на різних історичних етапах, нормативно-правового регулювання в різних державах та сучасний стан закріплення у світі та Україні. Було здійснено поділ альтернативних способів розгляду справ на декілька етапів, а саме: насильницькі, судові та примірювальні. Досліджено етап зародження спорів та їх вирішення в племінних колах первісних людей. Проведено аналіз інститутів розгляду справ в Стародавньому Римі, Стародавньому Єгипті та Стародавній Греції. Визначено роль альтернативних способів розгляду справ в середньовічному суспільстві та Київській Русі. Підкреслено, що важливим аспектом зародження врегулювання спорів за інститутом мирової угоди в епоху Відродження став швидкий розвиток торгівлі між країнами, що вимагало пошуку швидкого вирішення великої кількості спорів у торговельній сфері. Проаналізовано альтернативні способи розгляду справ XIII-XVIII століть в таких країнах, як Велика Британія, Угорщина, Німеччина, Польща, Сербія, Чехія, Литва, Швеція та інших. Зазначено про важливість впливу козацького досвіду стосовно розгляду справ та вирішення спорів, особливо зазначено про роль медіаторів, яку в ті часи на себе приміряли паланкові судді, суд, кошовий та курінний отамани. Досліджено альтернативні способи розгляду справ під час існування УНР, ЗУНР та УРСР. Акцентовано увагу на зародженні інституту медіації, як альтернативного способу розгляду справ, в країнах англосаксонського походження, таких як Велика Британія, США, Австралія, Канада та інші. Проаналізовано українське законодавство стосовно примирення та застосування процедури медіації в цивільному, господарському, адміністративному та кримінальному процесах.

Ключові слова: процедура примирення; медіація; судовий розгляд справ; досудовий розгляд справ; вирішення конфліктів; примусове відновлення прав.

Historiography of the establishment of alternative methods of considering cases in Ukraine and the world

Annotation. In this scientific article, a historiographical analysis of the formation and development of alternative methods of handling cases in Ukraine and the world was carried out. First, about alternative methods of handling cases, an analysis of the historical foundations

---

¹ аспірант 4 курсу Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5743-1651>

of their origin, development at various historical stages, regulatory and legal regulation in various states and the current state of consolidation in the world and in Ukraine was carried out. Alternative methods of handling cases were divided into several stages, namely: violent, judicial and conciliation. The stage of origin of disputes and their resolution in tribal circles of primitive people has been studied. The analysis of the institutes of the consideration of cases in Ancient Rome, Ancient Egypt and Ancient Greece was carried out. The role of alternative methods of handling cases in medieval society and Kyivan Rus is determined. It is emphasized that the rapid development of trade between countries, which required the search for a quick solution to many disputes in the trade sphere, was an important aspect of the emergence of settlement of disputes by the institution of a peace agreement in the Renaissance era. Alternative ways of considering cases of the 13th-18th centuries in such countries as Great Britain, Hungary, Germany, Poland, Serbia, the Czech Republic, Lithuania, Sweden and others are analyzed. The importance of the influence of the Cossack experience regarding the consideration of cases and the resolution of disputes is noted, especially the role of mediators, which palanquin judges, court, basket and chicken chieftains tried on in those days. Alternative ways of considering cases during the existence of the UNR, ZUNR and Ukrainian SSR were studied. Attention is focused on the emergence of the institution of mediation, as an alternative way of handling cases, in countries of Anglo-Saxon origin, such as Great Britain, the USA, Australia, Canada and others. The Ukrainian legislation regarding conciliation and the application of the mediation procedure in civil, economic, administrative and criminal processes is analyzed.

Keywords: reconciliation procedure; mediation; judicial review of cases; pre-trial proceedings; conflict resolution; forced restoration of rights.

Вступ

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку судової системи та діяльності правоохоронних органів свідчить про її багатовікову історію та значне покращення судових процесів, правоохоронної діяльності й прав людини під час судових засідань та затримання осіб правоохоронними органами, їх допиту, тимчасового обмеження волі тощо. Проте, існують негативні приклади судових справ та діяльності правоохоронних органів в будь-якій правоохоронній системі різних країн світу, що свідчить про не кінцевий результат розвитку цих процесів та можливість покращення судової системи й системи правоохоронних органів.

Одним із таких напрямків є модернізації сучасної української судової системи й системи правоохоронних органів є впровадження процедури медіації на державному рівні, закріпленого саме за судовими та правоохоронними органами зі створенням спеціального медіаційного відділу із посадою медіатора по різних сферах питань, таким як цивільна, господарська, кримінальна, адміністративна, земельна і т.д. Це дозволить значно зняти навантаження з цих органів та робить легшим вирішення незначних спорів між особами. Без додаткових витрат й емоціональних навантажень особи можуть домовитись, за допомогою медіатора, вирішити свої проблемні питання відповідно до чинного законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню історіографії становлення альтернативних способів розгляду справ в Україні та світі було присвячено ряд наукових праць наступних вчених, як: Р. Аркеляна, Н. Безхлібної, А. Виприцького, Н. Гніздюха, О. Горецького, В. Єрмоловича, Р. Карпенка, Т. Кисельової, З. Красолівської, Н. Малазонії, М. Сербіна, О. Спектора, А. Шабаліна, Д. Яворницького, І. Ясиновського та інших.

Метою даної статті є дослідження історіографічного аспекту зародження та становлення альтернативних способів розгляду справ в Україні та світі.

Завдання статті: визначити етапи зародження альтернативних способів розгляду справ; проаналізувати становлення альтернативних способів розгляду справ в

різних епохах та різних державах в різні роки; виявити сучасний стан інституту альтернативних способів розгляду справ в Україні та світі.

Результати

Початковим етапом дослідження адміністративно-правових засад застосування альтернативних способів розгляду справ, має стати аналіз їх історичних засад зародження, розвитку на різних історичних етапах, нормативно-правового регулювання в різних державах та сучасний стан закріплення у світі та Україні.

Дуже цікавим, на нашу думку, є поділ історичної зміни альтернативних способів розгляду справ на декілька етапів її розвитку, про який вказує Р. Карпенко. За його дослідженням, можна виділити їхні три основні форми: насильницька (анти-правова), судова (за допомогою примусового відновлення порушеного права в судовому порядку) та примирювальна (як приклад, процедура медіації) [1, с. 29].

Насильницька форма розгляду справ зародилася самою першою за всі інші форми. Ще з виникненням перших родоплемінних відносин, декілька мільйонів років тому, виникло й таке поняття як спір. Спори між першими людьми зароджувалися з різного приводу, таких як поділ майна, здобичі, їжі, місць перебування, мисливських територій, природних копалин тощо. Вони могли виникати в різних середовищах, наприклад в одному племені між різними особами того племені, або між двома й більше племенами.

Саме насильницькі дії стосовно розгляду справ мали найбільше розповсюдження. Племена билися за свої ідеї один з одним, допоки повністю не знешкоджували одне з племен, або не змушували силою вцілілих мешканців племені перебраться з теперішнього місця перебування в інше. В одному племені також існували спори один до одного, багато з яких вирішувалися силою.

Проте, судова й примирювальна форма розгляду справ ще не існувала в ті роки, але виникли перші передумови їх зародження. Так, за дослідженням В. Савенко та С. Банаха бачимо, що «влада в родовому суспільстві належала вождям, раді старійшин, спиралася на авторитет вождя і його силу. В тодішніх умовах правоохоронні функції не мали політичного характеру, висловлювали дійсно спільний інтерес, здійснювалися органами родоплемінного ладу (воєначальник, вождь, рада, дружина, народні збори), які вирішували завдання, пов'язані з життєзабезпеченням суспільства і не були наділені спеціальним апаратом примусу» [2, с. 20].

Тобто, в тих, ще маленьких згрупуваннях людей вже почали доходити до думок, що краще вирішити спір мирно, ніж насильницьким застосуванням сили, яке призведе до значних травм, або навіть смерті одного з одноплемінників. Кожне життя має бути цінним у ті часи, так як людина може знадобитися на полюванні на великих створіннях того часу, або у війні племен. Вирішенням спорів в той час займалися вожді, або рада старійшин, яка, в більшості випадків, складалася з наймогутніших осіб племені а не з самих розумних, що призводило знову до не дуже вірних та справедливих рішень.

Вищезазначений устрій зберігався приблизно до IV-III тис. років до н.е., в період якого розвиток первісного суспільства на багатьох територіях Світу почав змінюватися на державний. Спостерігаємо значний розвиток економіки та загалом технологічного процесу й підвищення інтелектуального розвитку суспільства, який формувався більше ніж два мільйона років.

Проте, насильницькій спосіб розгляду справ в суспільстві нікуди не зникав, все свідоме існування людства супроводжується постійними війнами за території, ресурси та з будь-яких інших питань. В самих державах народжується все більше й більше людей, кожному з яких хочеться кращого життя наряду з економічними успіхами суспільства, тому й виникають розлади між сім'ями, звичайними громадянами, дослідниками, торговцями тощо. Навіть у наші роки існує багато прикладів насильницького вирішення

спорів, проте за них особа може бути притягнена до відповідальності, як за національним законодавством так і за міжнародним законодавством.

Після цього, у період до нашої ери існувало багато могутніх держав, таких як Стародавній Єгипет, Стародавній Китай, Стародавня Індія, Стародавня Греція, але прояви судової та примирювальної форми альтернативного розгляду справ почали активно застосовуватися в Стародавньому Римі.

Проте, як бачимо насильницька форма розгляду справ застосовувалася і в таких державах. Так, наприклад дуже багато дослідників, а саме Р. Карпенко, З. Красіловська, Є. Логвиненко, О. Спектор та інші вказують на застосування принципу «таліона», сутність якого полягає в здійсненні самосуду за заподіяну шкоду у розмірі, яка не перевищувала заподіяний збиток. Але такий спосіб врегулювання спорів не виправдав себе, римське суспільство прагнуло розвитку життєдіяльності свого суспільства і тому цей принцип був замінений на більш примирювальні та судові форми врегулювання спорів [1, с. 29; 3, с. 114; 4, с. 39; 5, с. 103].

Отже, мета врегулювання спорів досягається не лише шляхом переговорів між кланами, а й на зборах громад, скликаних для вирішення суперечок. Однак юрисдикція таких зустрічей повністю залежала від волі сторін і вони могли не виконати своє рішення, тому в арбітражному суді такої процедури не було. Однак така форма розгляду справ була лише початком процесу примирення. Це ще не був справжній процес примирення, оскільки вони поводитися вкрай вороже як під час переговорів, так і на зустрічі сторін, налаштовані не поступатися, нічого не забути і не пробачити.

Слід відзначити, що цікавим є досвід Стародавнього Єгипту. За інформацією Р. Карпенко в Єгипті доби Птолемеїв був також поширений приватний арбітраж, у результаті якого часто укладають мирову угоду. У листі 209 р. до н. е. було зафіксовано мирову угоду між гречанкою за єгиптянкою, предметом спору якого була образлива поведінка. Також, автор відзначає й приклад Стародавньої Греції, за яким існував стародавній інститут відомий як «проксенія», під яким розуміється звернення до посередника з метою налагодження та підтримання зв'язків, ведення переговорів та взаємодії між окремими громадянами, сім'ями, родами, племенами і навіть містами-державами [1, с. 30].

За дослідженнями М. Сербіна та А. Калиниченко прослідковуються перші спроби застосування схожої на процедуру медіації форми правосуддя в Стародавньому Римі. Так, за їхніми словами, особливістю римського цивільного процесу був поділ на дві судові стадії, першою з яких є розгляд справи у претору та потім вже направлення на розгляд справи до суду. На першому етапі, у претора з'ясовувалися всі обставини справи, розшукувалися свідки та були висунуті вимоги сторін. Якщо правопорушник визнавав свою провину перед іншою стороною, то він повинен був відшкодувати завдану шкоду, що свідчить про альтернативну судовому вирішенню спорів вже в ті часи [6, с. 289].

Погоджуємося з думкою А. Шабаліна, за якою вищезазначена побудова римського цивільного судочинства дозволяла уникнути стадії позовного провадження у разі відсутності самого спору між особами, що сприяло вирішенню справи у прискореному порядку [7, с. 277].

Але, слід доповнити, так як відповідно до судової практики сучасності можемо спостерігати справи за якими особа визнає лише частину вимог висунутих позивачем, тоді залишається невідомим подальше розгляду справи у часи Стародавнього Риму. На нашу думку, в такого роду справах, претор направляв на другий етап судової стадії лише ту частину вимог, за якими не вдалося встановити домовленість між сторонами, а інша вирішувалася на першому етапі судової стадії.

Вважаємо вірним думку дослідника В. Вовка з приводу того, що основним об'єктом зародження історії розвитку європейського права і в тому числі українських сучасних правових реалій є саме правова система Стародавнього Риму, особливо в питаннях

досудового врегулювання правових спорів та мирової угоди закріпленої в Законах XII таблиць [8, с. 408].

Пізніше, в римському праві також ввели систему штрафів відповідно до примирювального врегулювання спорів, яка мала назву «композиція». Правопорушник повинен був сплатити штраф потерпілому у добровільному порядку, коли визнавав свою провину, або в обов'язковому порядку відповідно до порядку, встановленого законами Стародавнього Риму.

Щодо дохристиянського суспільства, І. Ясиновський визначає, що «у період середньовіччя, з прийняттям європейськими народами християнства та розвитком писемності, звичаєве право було закріплене в письмових документах та містило норми про відшкодування заподіяної шкоди: зокрема, «Салічна правда», а через чотири століття й «Руська правда», містили положення стосовно точного розміру грошових сум, що підлягають сплаті за різні правопорушення й за заподіяння різного роду збитків особі та майну, які раніше визначити було вкрай складно» [9, с. 31].

Отже, з прийняттям християнства в світовому суспільстві християн покращилися взаємовідносини людей один до одного, так як з'явилися основні Заповіді Божі, в яких містилися такі обмеження для порядного християнина, як «не вбивай», або «не кради». Тому, люди почали мислити по іншому, для того щоб отримати пропуск до раю по закінченню життя, потрібно було поважати один одного та вміти домовлятися.

Аналізуючи хрестоматію з історії держави і права України за редакцією В. Гончаренка, бачимо наступне твердження про Київську Русь: «перше свідоцтво про намагання відійти від правила «кровної помсти» та досягнення компромісу між сторонами конфлікту, про виникнення примирення кривдника зі скривдженим або його родичами знаходимо в «Руській правді» – найважливіший пам'ятці давньоруського права, основним джерелом якої було звичаєве право. Тут йдеться також про намагання замінити покарання грошовою виплатою, розвивається компенсаційне та відновлювальне правосуддя» [10, с. 28].

Поряд з цим, маємо зазначити, що в часи існування Київської Русі також існувало дві форми судового процесу, як спрощена так і загальна. Спрощена загалом використовувалася у незначних справах, які можна було вирішити дуже швидко, або де існувала можливість примирення сторін. Загальна форма застосовувалася для розгляду справ, серед яких сторонами могли бути представники церкви та духовного стану. Також слід зазначити про переважне застосування інституту компенсації на відміну від інституту медіації. Загалом в джерелах того часу більш закріпленими були компенсаційні санкції по відношенню до правопорушника, або сторони яка завдала шкоди іншій, тобто примірювальні відносини відходили на другий план, так як особа перш за все повинна була сплатити штрафні внески до держави, а потім вже відновлювати порушене право потерпілого.

Таким чином, наряду із зародженням Київської Русі спостерігаємо за виникненням примірювальних відносин на територіях нашої майбутньої, сучасної держави, яке пройшло доволі складний та тривалий шлях більше ніж у 1000 років. Далі розглянемо також розвиток примірювальної форми врегулювання спорів в інших країнах Світу та паралельно з цим на наших землях у різні століття.

Важливим аспектом зародження врегулювання спорів за інститутом мирової угоди в епоху Відродження з XI століття став швидкий розвиток торгівлі між країнами, що вимагало пошуку швидкого вирішення великої кількості спорів у торговельній сфері. Так, багато спорів у Великій Британії та на територіях континентальної Європи в той період закінчувались укладенням мирової угоди між сторонами із сприянням застосування посередників, якими могли бути сусіди, або спільні друзі сторін.

Послідуючий розвиток мирного врегулювання спорів спостерігається в дослідження Д. Давиденко. За ним XI століття - час відродження ідеї права і посилення

ролі судового процесу. Формується канонічне приватне право і система господарського права. Посередництво набуло розвитку і в суперечках з торговельних відносин. У XI - XII столітті торгівля в Європі різко зростає, з'явилася професія купців. В 20 роки XII століття у Великій Британії, у підручнику з права «Закони Генріха I» спостерігався такий принцип як «угода перевищує право, а мир – судові рішення». Інтереси стабільного розвитку торгівлі вимагали чітко й однозначно введення правил торгівлі та наявності механізмів швидкого вирішення та врегулювання суперечки. Розвиток мобільних ярмарків сприяв зростанню кількості торгових спорів. Самі арбітри виступали в ролі примирників у врегулюванні торговельних суперечок. Так виник комерційний арбітраж. Крім ярмарків, велися переговори щодо вирішення спорів стосовно професійної поведінки у цехах та майстернях [11, с. 171].

Середньовічна Франція також заслуговує уваги. М. Сербін наводить приклад застосування мирного врегулювання спорів між громадянами на півдні середньовічної Франції, а саме закріплення мирних угод у статутах міст Арля, Марселя, Ніцци й Авіньйону в XII-XIV століттях. Також як зазначає І. Г. Ясиновський примирні процедури були головним засобом врегулювання спорів французів тих часів, так і у містах широко застосовувалося посередництво, яке в XVII столітті переросло у досудову процедуру. [6, с. 290; 9, с. 32].

Послідуючі етапи розвитку посередництва у Франції можна спостерігати у працях О. Горєцького де вказано, що у XVII столітті посередництво стало попередньою процедурою перед зверненням до суду, в якій мирова угода досягається за сприянням третіх осіб у спорах із приводу заподіяння шкоди та насильницьких правопорушень [12, с. 104].

Дослідник Єрмолович В. І. аналізуючи джерела права Угорщини, Німеччини, Польщі, Сербії, Чехії та Швеції в XIII-XIV століттях відмітив про схожість цих правових систем до системи мирного врегулювання спорів Середньовічної Франції [13, с. 7].

Історичні обставини XVI століття, а саме перебування наших територій під владою Литовського князівства та згодом Польського королівства, були висвітлені Р. Аракелянцем. Він відмічає, що основним джерелом права цих держав були «Литовські статuti» 1529, 1566, 1588 рр., що діяли на значній території України та ґрунтувалися на Руській Правді. Відповідно до положень, які зазначені в цих документах, метою покарання було відшкодування потерпілому заподіяної йому шкоди за рахунок злочинця, особливої уваги приділено залякуванню стосовно жорстокості і болючості покарання за невиконання рішень стосовно відшкодування шкоди. Статутами навіть було передбачено компенсацію за зґвалтування, розбій і навіть вбивство, й саме головне, особа мала платити великі штрафи у казну князя [14, с. 273].

Але, відповідно до вищезазначеного, ми вважаємо за невідповідність даної системи сучасним демократичним нормам, це було можливим в XVI віці, проте на сьогоднішній день, держава не має стягувати штрафи з особи при відшкодуванні шкоди іншій особі. Потрібно створити систему, при якій особа медіатор буде отримувати відсоткову винагороду за примирення сторін від загальної суми спору. Тобто, якщо сторони бажають примирення вони мають довірити свої вимоги професіоналу, який на законодавчому рівні зможе їх примирити та отримати за це плату, що дозволить сторонам також зекономити свої кошти, оскільки судова тяганина в наш час коштує набагато більше, особливо із залученням адвокатів, ніж може бути встановлено як оплата праці медіатора.

Важливим періодом розвитку досудового врегулювання спорів є період існування Гетьманської держави з 1648 по 1782 рр. У працях історика Д. Яворницького відображається думка, за якою козацька правова система є «стародавнім звичаєм, словесним правом і здоровим глуздом» та «акти судових козацьких справ вказують на

визнання запорожцями права договору між товаришами». Роль медіаторів того часу на себе приміряли паланкові судді, суд, кошовий та курінний отамани [15, с. 154-156].

Отже, за часів козаччини функціонувала козацька правова система, завдяки якій була створена форма нормативного вираження елементів інституту медіації в різних документах. Цікавим фактором цієї епохи є поєднання цивільного і кримінального процесу без його розмежування у судовій системі.

Про інститут примирення на території українських земель писав Ю. Микитин, від вказав на наступне: «демократичний характер приписів, які основані на сучасному розумінні принципів кримінального процесу, були закріплені в «Уложенні про покарання кримінальні та виправні» 1845 р., у якому передбачалася можливість скасування вже призначеного покарання у випадку примирення сторін» [16, с. 26].

Наступним етапом розвитку інституту медіації стали документи 1864 р. серед яких:

- 1) «Уложення про судові установи», в якому було передбачено існування мирових судів;
- 2) «Устав кримінального судочинства», з визначенням, що справи приватного обвинувачення та справи, де можливе примирення, підсудні мировому суду;
- 3) «Устав про покарання, які накладаються мировими судами», де передбачено право припинити провадження в кримінальній справі на основі примирення.

З 1917-1918 році під час створення Української Народної Республіки (далі – УНР) та Західноукраїнської Народної Республіки (далі – ЗУНР) положення про примирення сторін були врегульовані відповідно до Закону ЗУНР «Про тимчасову організацію суду і судової влади».

За дослідженнями Н. Гніздюха та М. В. Кравчука «у законі зазначалось, що австрійське законодавство про організацію судів і порядок здійснення судочинства залишається до його скасування». Нажаль створення власної судової системи так і не відбулося внаслідок складної військової ситуації та наступного створення Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР) [17, с. 28].

Бачимо, що прослідковуються вже певні нотки демократичного врегулювання спорів, за якими вже виділяються права людини, проте вони ще тільки на початковому етапі і подальший розвиток припадає на часи існування СРСР.

Спрощені порядки розгляду справ у Великій Британії і та Німеччині XVIII-XIX століть досліджувалися М. Сербіним та А. Калиниченко. Бачимо, що в цей період та в цих країнах спостерігається активне застосування спрощеного порядку розгляду справ з можливим примиренням вже в кримінальному процесі. Обвинувачений міг визнати свою вину у скоєнні правопорушення ще на допиті, після чого не проводилося судове слідство та присяжні не брали участь у судовому розгляді справи. Проте, спрощене провадження проводиться лише за незначними правопорушеннями, серед кола обвинувачення яких були такі особи як: діти до 12 років у будь-якому злочині окрім вбивства; підлітки від 12 до 16 років в основному за злочини проти майна; дорослі за крадіжку та аналогічні злочини, вартість викраденого за якими не перевищувала 40 шилінгів [6, с. 291-292].

Зародження інституту медіації прив'язують до англосаксонських країн, таких як Сполучені Штати Америки (далі – США), Велика Британія, Австралія. Сам термін медіація походить від англійського «mediation», що означає посередництво, або заступництво за особу.

Науковець Н. Малазонія стверджує, що процедура медіації в кримінально-правових конфліктах є проявом відновного правосуддя першою спробою застосування якого було зроблено в Канаді 1974 р. де «за фактом скоєння вандалізму представник громадської організації запропонував судді, щоб правопорушники зустрілися з 22 потерпілими та обговорили можливості щодо того, як відшкодувати заподіяні злочином наслідки. В

результаті проведеної зустрічі правопорушники погодились, яким чином компенсувати втрати потерпілих [18, с. 330-332].

Виникнення медіації пов'язано з наступними, пов'язаними між собою причинами. На державному рівні було визнано потребу в пошуку альтернативи врегулюванню окремих категорій спорів. Серед населення було поширено думки потреби запровадження медіації на державному рівні. Були створені умови для професійної підготовки майбутніх медіаторів.

Дослідження в цій сфері провела юрист, сертифікований медіатор Н. Безхлібна, яка відзначила, що основним поштовхом до популяризації та активного запровадження альтернативного методу врегулювання спорів стала конференція імені Р. Паунда, яка мала назву «Причини незадоволеності населення адмініструванням системи правосуддя в США» у 1976 році [19].

Також, І. Ясиновський відзначив, що Верховний Суддя США У. Бергер у своїй доповіді на вищезазначеній конференції виділив найсерйозніші проблеми судової системи, серед яких: високі судові витрати, тривалі розгляди справ, великі витрати на юридичне обслуговування для громадян, надмірна легалізація та формалізація процедур. Саме таку цитату було виділено з його виступу «американське суспільство досягло тієї точки, коли наша система правосуддя – як на рівні штатів, так і на федеральному рівні – може буквально розвалитися на частини ще до кінця цього століття, незважаючи на значне збільшення кількості суддів і адміністраторів та величезні фінансові вливання» [9, с. 32].

Вважаємо, що й на сьогоднішній день судова система США є дуже бюрократичною, й усі вищезазначені проблеми визначені Верховним Суддею США У. Бергером досі зберігаються, проте інститут медіації дозволив значно полегшити врегулювання спорів окремих категорій справ та зняти навантаження з великої кількості судів.

Подальшим, вагомим вкладом в судову систему США стала доповідь професора Ф. Сандера, яка була досліджена Т. Кисельовою, вона зазначає про те, що професор представив ідею «будинку правосуддя з багатьма дверима», основною ціллю якої є розгляд справ шляхом відкриття різних «дверей». Тобто особа, яка звертається до суду, спочатку викладає усі обставини консультантові суду, який аналізує її вимоги та пропонує найбільш вдалий варіант їх вирішення [20, с. 228].

Історичний розвиток інституту медіації в США можна спостерігати за дослідженнями Л. Махової та А. Виприцького, які стверджують про наступне: «у 1982 р. в Америці відкрилися перші курси з медіації. З 1993 р. стала популярною онлайн-медіація, особливо в суперечках за домени. Також поширюються приватні процедури альтернативного вирішення суперечок. Випускаються друковані джерела, що висвітлюють проблеми медіації. Нормативно-правовою основою медіації в США стає «Єдинообразний акт про медіацію 2001 р.» [21, с. 242].

Загалом, за даними Н. Мінченко за процедурою медіації вирішується така кількість спорів щорічно: у США – до 95% спорів, у Великій Британії – до 87 % спорів, у Словенії – до 35 % спорів, у Китаї – до 30% спорів [22, с. 79].

Активно також просувається ідея альтернативних методів розгляду справ й взагалі медіація з 1990 року по наш час у країнах Європи, Азії, Австралії, США. Поступово людство рухається у вірному напрямку повноцінного створення найвдалішого механізму процедури медіації, завдяки якому можна вирішувати будь-які нормативно-правові спори в найкоротші терміни та з мінімальними грошовими вкладками.

В Європейському Союзі (далі – ЄС) питання медіації в цивільних та господарських справах врегульовувало ухваленою в 2008 році Директивою Європейського парламенту і Ради ЄС № 2008/52/ЄС «Про деякі аспекти посередництва (медіації) в цивільних та комерційних справах» [23].

Сучасна медіація перетворилася в самостійну професію. На сьогоднішній день професія медіатора потребує важливих знань у юридичній сфері та судовому процесуальному праві певних галузей. Сфера застосування медіації значно розширилась, якщо раніше це було в більшості випадків цивільне право, то на сьогоднішній день медіаційні процедури можуть застосовуватися також в господарських відносинах, адміністративних спорах, земельних спорах, навіть при скоєнні незначних кримінальних правопорушень, особи можуть домовитися про врегулювання спору до його переходу в судову систему, безпосередньо це мають контролювати працівники правоохоронних органів.

Форма врегулювання спорів у вигляді медіації законодавчо закріплена у нормативно-правових документах багатьох країн, серед яких можна виділити: Австрію, Болгарію, Велику Британію, Італію, Німеччину, Польщу, Словенію, Францію тощо.

Розглянемо історичний досвід зародження процедури медіації в Українській Радянській Соціалістичній Республіці (далі – УРСР). Так, відповідно до Кримінального кодексу УРСР 1922 р. була передбачена норма звільнення від кримінального покарання, така як покладання обов'язку загладити шкоду (п. к ст. 32 КК УРСР) [24].

У Кримінально-процесуальному кодексі УРСР 1922 р. було також встановлено, що «кримінальне переслідування не може бути порушено, а порушене не може бути продовжено й підлягає закриттю на будь-якій стадії процесу за примиренням обвинуваченого з потерпілим у справах, що порушуються не інакше, як за скаргою потерпілого, за винятком випадків, передбачених законом» (п. 3 ст. 4 КПК УРСР). У статті 10 цього кодексу було також визначено, що примирення допускається тільки до вступу вироку в законну силу, але прокуратура могла побачити наявність публічного інтересу, після чого сторони позбавлялися права на примирення сторін [25].

Після прийняття Кримінальний кодекс УРСР 1960 р. та Основ кримінального законодавства від 25 грудня 1958 р. примирення, як підстава звільнення від кримінальної відповідальності була вилучена з кримінального законодавства, проте закріплювалися норми з можливістю закриття кримінальних справ [26].

З прийняттям Конституції УРСР 1978 р. в ст. 56 з'явилася така норма, як право на оскарження дії службових осіб, державних і громадських органів, а також відшкодування втрати заподіяної незаконними діями державних і громадських організацій, а також службових осіб при виконанні ними службових обов'язків [27].

Найбільш вдалого успіху процеси медіації та примирення в судових справах набувають дані інститути під час прийняття законів в Незалежній Україні. Так, з прийняттям Кримінального кодексу України 5 квітня 2001 р. (далі – КК України) і до теперішнього часу були прийняті та перероблені норми звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України), а також відповідальність за умисне невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості (ст. 389¹ КК України) [28].

З 2012 р. був прийнятий Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України), за ч. 4 ст. 56 якого передбачалось право потерпілого на укладення угоди про примирення у всіх стадіях кримінального провадження [29].

В цивільному та господарському праві України, в прийнятому 18 березня 2004 року Цивільному процесуальному кодексі України (далі – ЦПК України) та прийнятому 6 листопада 1991 року Господарському процесуальному кодексі України (далі – ГПК України) також закріплені норми про медіацію. У ч. 7 ст. 49 ЦПК України та ч. 7 ст. 46 ГПК України зазначено, що сторони можуть примиритися, у тому числі шляхом медіації, на будь-якій стадії судового процесу [30; 31].

Паралельно з цим, в адміністративному судочинстві також були додані норми про примирення сторін з державними органами. Було прийнято від 6 липня 2005 р. Кодекс адміністративного судочинства (далі – КАС України) в ч. 5 ст. 47 якого було визначено

про наступне: «сторони можуть досягнути примирення, у тому числі шляхом медіації, на будь-якій стадії судового процесу, що є підставою для закриття провадження в адміністративній справі» [32].

Сама ж норма про медіацію, яка зазначена вище у всіх процесуальних кодексах була розроблена у зв'язку з прийняттям Закону України «Про медіацію» від 16 листопада 2021 р., в якому на сьогоднішній день залишається багато нерегульованих питань, які ми розглянемо далі [33].

Процедура прийняття Закону України «Про медіацію» від 16.11.2021 р. пройшла дуже великий шлях, за яким було подано багато законопроектів, які постійно відправлялися на доопрацювання, серед них були наступні:

1. Уперше законопроект «Про медіацію» № 7481 було подано Верховної Ради України 17.12.2010 року народним депутатом О. І. Тищенком. Його було повернуто на доопрацювання з оглядом на те, що положення проекту спрямовані на регламентування процедури здійснення медіації, але не врегульовані питання щодо порядку передачі спорів, що знаходяться в компетенції державних органів, не розкрито змісту правових наслідків медіації як для сторін так і для державних органів.
2. Друга спроба О. І. Тищенка подання законопроекту «Про медіацію» № 8137 відбулася 21.02.2011 р., проте її так же відхилили на що було зазначено про невизначеність у проекті статусу організацій, які здійснюють медіацію, їхню прибутковість та неприбутковість, а також зосередженість уваги на запровадження єдиної системи сертифікації медіаторів з веденням єдиного реєстру сертифікованих медіаторів.
3. Наступна спроба відбулась депутатами О. І. Тищенко, В. А. Бондиком, С. В. Ківаловим та Ю. А. Кармазіним 05.04.2012 р. законопроектом № 10301 та альтернативним законопроектом № 10301-1 від 19.04.2012 р., проте обидва законопроекти було відкликано ініціаторами 12.12.2012 р.
4. Я. П. Федорчуком від 26.06.2013 р. подано законопроект № 2425а та від С. В. Ківаловим і В. Й. Развадовським 03.07.2013 р. подано законопроект № 2425а-1 відповідно. Проте і ці законопроекти не були прийняті, так як запропоновані зміни до Кодексу адміністративного судочинства України не можуть застосовуватись у сфері публічного владного управління, оскільки принципи медіації не узгоджуються з конституційними засадами організації та діяльності апарату публічної влади, який має владний статус, імперативність його волевиявлення для іншої сторони в медіаційному процесі на основі законодавства.
5. Ще два проекти закону «Про медіацію» було подано 27.03.2015 р. під № 2480 та 09.04.2015 р. під № 2480-1 колективом, до якого входили А. І. Шкрум, О. І. Сироїд, Б. Ю. Береза, І. В. Луценко та інші, а другий законопроект С. Ківаловим та В. Развадовським. Комітетом по розгляду законопроекту були висунуті такі зауваження: з метою запобігання зловживанням при проведенні медіації та, як наслідок, дискредитації цього інституту, було б доцільно певним чином обмежити сферу її застосування; відсутність чіткої правової регламентації порядку доступу до професії медіатора та припинення статусу медіатора; відсутність на законодавчому рівні єдиного джерела отримання інформації щодо кваліфікованих медіаторів та чіткого унормування правил доступу до професії медіатора не вбачається виправданим та порушуватиме принцип правової визначеності тощо.
6. Законопроекти «Про медіацію» № 3665 від 17.12.2015 р. та № 3665-1 від 29.12.2015 р. отримали значний успіх у порівнянні з вищезазначеними законопроектами. Проект № 3665 навіть було прийнято за основу у першому читанні 03.11.2016 р., але через 3 роки, вже 28.02.2019 р. його було відхилено Верховною Радою України у другому читанні. Не вистачило всього 4 голоси «за» щоб цей законопроект був

прийнятий, при мінімально необхідних 226 голосів, «за» проголосували лише 222 депутати.

7. Передостанньою спробою, перед повноцінним прийняттям Закону України «Про медіацію» від 16.11.2021 р. став законопроект № 10425 «Про діяльність у сфері медіації» від 05.07.2019 р. поданий Ю. Р. Мірошниченко, але його було відкликано через дострокові вибори до Верховної Ради України. Проте, сам законопроект викликав дуже велику критику з боку спільноти медіаторів по всій Україні.

Висновки

Як бачимо, історія застосування примирювання в цивільних, кримінальних, господарських (торговельних) судових справах свідчить про спроби повноцінного нормативного закріплення інституту примирювання схожого на інститут медіації до українського суспільства. Адміністративно-правові спори в ті часи було не дуже розповсюдженим, й спори між громадянами та адміністративними, або правоохоронними органами майже не розглядалися судами, а якщо й розглядалися то переважно перевага надавалася цим органам, так як демократичні засади життєдіяльності суспільства рідко прослідковувалися, а державна влада майже завжди була права.

Найбільшого свого розвитку примирювальна форма врегулювання спорів набуває в часи існування Незалежної України з 1991 року по наш час. На сьогоднішній день, медіація повноцінно закріплена у зв'язку з прийняттям Закону України «Про медіацію» від 16 листопада 2021 р., проте все ж існує багато неврегульованих моментів процесуального законодавства які ми розглянемо далі. Більшість норм цього закону потребують подальшого аналізу з боку наукового суспільства України із подальшим удосконаленням цього інституту.

Список використаних джерел

1. Карпенко Р. Історичні передумови впровадження медіації в Україні та інших державах. Цивільне право і процес. Дніпро, 2020. С. 28-36.
2. Історія правоохоронних органів України : Підручник / С. В. Банах, А. В. Грубінко, В. В. Савенко, В. З. Ухач. Тернопіль: ЗУНУ, 2021. 232 с.
3. Красіловська З. В. Історичні передумови виникнення та розвитку інституту медіації. Київ: «Молодий вчений», 2015. № 6 (21). Ч. 3. С. 114-120.
4. Логвиненко Є. С. Смертна кара у Давньому Римі. Харків: Вісник ХНУВС, 2016. № 3 (74). С. 38-43.
5. Спектор О. М. Історичні корені виникнення та етапи становлення системи альтернативного вирішення спорів. Право і суспільство. 2010. № 4. С. 103.
6. Сербін М. М., Калиниченко А. О. Історичний аналіз розвитку законодавчих норм про укладення судового компромісу. Дніпро: Наук. вісник ДДУВС, 2014. № 1. С. 288-298.
7. Шабалін А. Особливості становлення та розвитку інституту наказного провадження в європейському процесуальному праві. Право України. Київ, 2010. № 12. С. 338.
8. Вовк В. М. Угода про примирення в римському праві (соціокультурний контекст). Серія «ПРАВО». Хмельницький, 2021. Вип. 65. С. 407-410.
9. Ясиновський І. Г. Історичний аспект розвитку інституту медіації та сучасні тенденції його розвитку. Серія «ЮРИСПРУДЕНЦІЯ» Одеса: Наук. вісник МГУ, 2014. № 10-2. С. 31-33.
10. Хрестоматія з історії держави і права України : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів / за ред. В. Д. Гончаренка, уклад. В. Д. Гончаренко, О. Д. Святоцький. 3-тє вид., перероб. Київ, 2003. 347 с.

11. Давиденко Д. Л. Із історії примірювальних процедур в Західній Європі та США. 2004. № 1. С. 163-176.
12. Горещкий О. В. Примирні процедури в цивільному судочинстві : європейські правові традиції. Судова апеляція. Київ, 2016. № 3 (144). С. 101-107.
13. Єрмолович В. І. Порівняльний аналіз основних інститутів середньовічного процесуального права Сербії та країн континентальної Європи. Право та демократія : зб. наук. праць. Мінск, 2008. Вип. 19. 117 с.
14. Аракелян Р. Генезис інституту медіації в кримінальних справах на теренах сучасної України. Юридичний вісник. Київ, 2015. С. 272-279.
15. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків : у 3 т. Львів: Світ, 1990. 388 с.
16. Микитин Ю. І. Медіація у кримінальних справах : деякі правові аспекти : навч. посібник. Київ: БО «Український Центр Порозуміння», 2006. 84 с.
17. Гніздох Н., Кравчук М. В. Судова система в ЗУНР. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/40568/1/27.pdf> (дата звернення: 04.10.2024 р.).
18. Малазонія Н. Г. Історія розвитку та становлення медіації. Науковий вісник публічного та приватного права. Харків, 2018. Вип. 4. Том 2. С. 166-170.
19. Безхлібна Н. Медіація: європейський досвід і українські реалії. Офіційний вебсайт «Юридична Газета online». URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/mediaciya-evropeyskiy-dosvid-i-ukrayinski-realiyi.html> (дата звернення: 05.10.2024 р.).
20. Кисельова Т. Правове регулювання відносин із надання послуг медіації у зарубіжних країнах. Право України. Київ, 2011. № 11-12. С. 225-236.
21. Махова Л. О., Виприцький А. О. Історія міжнародного розвитку та сучасний стан інституту медіації в Україні. Право і суспільство. Дніпро, 2018. № 5 (час. 2). С. 241-247.
22. Мінченко Н., Самоволова Н. Медіація : міжнародний та національний досвід. Право та інновації. Теорія і практика інтелектуальної власності. Харків, 2019. Вип. 5. С. 78-84.
23. Директива № 2008/52/ЄС Європейського парламенту та Ради Європи про деякі аспекти посередництва (медіації) в цивільних та комерційних справах від 21.05.2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a95#Text (дата звернення: 05.10.2024 р.).
24. Кримінальний кодекс Української РСР від 1922 р. URL: <https://textbooks.net.ua/content/view/1060/17/> (дата звернення: 06.10.2024 р.).
25. Кримінально-процесуальний кодекс Української РСР від 1922 р. URL: <https://textbooks.net.ua/content/view/1061/17/> (дата звернення: 06.10.2024 р.).
26. Кримінальний кодекс Української РСР від 1960 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05#Text> (дата звернення: 06.10.2024 р.).
27. Конституція УРСР від 20.04.1978 р. Втрата чинності: 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09/ed19960628#Text> (дата звернення: 06.10.2024 р.).
28. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення: 07.09.2024 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001. № 25-26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 07.10.2024 р.).
29. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України 18.04.2010 р. № 4651-VI. Дата оновлення: 07.09.2024 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013. № 9-10. № 11-12. № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 07.10.2024 р.).

30. Цивільний процесуальний кодекс : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. Дата оновлення: 23.09.2024 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004. № 40-41, 42. Ст. 492. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n7880> (дата звернення: 07.10.2024 р.).
31. Господарський процесуальний кодекс : Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-XII. Дата оновлення: 19.07.2024 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992. № 6. Ст. 56. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 07.10.2024 р.).
32. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України 06.07.2005 р. № 2747-IV. Дата оновлення: 19.07.2024 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013. № 35-36. № 37. Ст. 446. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 07.10.2024 р.).
33. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2022. № 7. Ст. 51. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#n205> (дата звернення: 07.10.2024 р.).